

Kung, regering och riksdag vid demokratins genombrott

Vill man fixera den parlamentariska demokratins genomförande i Sverige till en kort tidsperiod och några få bestämda händelser, är det naturligt att stanna vid åren 1917—1918. År 1917 segrade vänstern — liberalerna och socialdemokraterna — vid valet, och följden av detta och av de båda partiernas fasta sammanhållning blev den Edénska koalitionsregeringens bildande; denna regerings tillkomst uppfattades som ett godtagande av parlamentarismen från monarkens sida och kom faktiskt att markera ett systemskifte såtillvida som efter denna tid valet och riksdagens ställningstagande varit avgörande för ministärvalningarna. År 1918, under intrycket av ententens seger och revolutionerna i Mellanuropa, blev demokratin fullständig genom den 40-gradiga skalans avskaffande och vänsterns härav följande majoritetsställning även i första kammaren.

Hur det i detalj gick till, hur spelet gestaltade sig mellan kung, regering och riksdagspartier har med stöd av memoarer och dagboksanteckningar tidigare belysts, framför allt i professor Brusewitz "Kungamaktt, herremakt, folkmakt" och docent Gerdners avhandling om "Det svenska regeringsproblemet 1917—1920". Kompletteringar av stort värde har nu givits i Erik Palmstiernas dagböcker från åren 1917—1919, då Palmstierna hörde till det socialdemokratiska partiets ledande män och som sjöminister i ministären Edén dag för dag följde händelseförloppet. Källvärdet av dessa anteckningar kan diskuteras — de naiva och impulsiva drag i Palmstiernas karaktär gjorde honom till en högst uppfriskande, men säkerligen inte alltid tillförlitlig rapportör. Att hans skildringar i väsentliga punkter är riktiga bestyrkes dock av den nära överensstämmelsen mellan hans och andra samtidas uppgifter.

Förhandlingarna om ny regering på hösten 1917 är betecknande för det oklara förhållandet mellan de skilda statsorganen. I stort sett kunde kungen

och högern betraktas som allierade, och det var naturligt för monarken att sköta regeringsbildningarna under samråd med högern och i dess intresse. "Kungen talar icke med ledarna för majoritetspartierna!" skrev Palmstierna vid ministären Swartz tillkomst på våren 1917. "Han finner det vara den naturligaste sak i världen att regeringsmakten är högerns fideikommiss." Men även för kungen stod det på hösten samma år klart att ett regeringskifte var oundvikligt. Han sökte emellertid i det längsta undgå en ren vänsterregering. Ett försök gjordes att få till stånd ett slags samlingsministär under landshövding Widén; detta försök misslyckades genom att inga representativa högermän kunde vinnas för den författningsreform som var vänsterns oavvisliga fordran. En ren vänsterminister blev därför ofrånkomlig. Vid dess bildande hävdade Edén, såsom redan Brusewitz meddelat, "att kungen under vår tid borde hålla sig till oss såsom rådgivare och ej till några andra"; Edén ville från början försäkra sig mot att monarken, såsom under Staaffs tid, systematiskt rådgjorde med högern bakom den sittande regeringens rygg, och detta krav blev i princip bifallet. Efter allt att döma höll kungen sitt löfte; hans förhållande till ministären Edén blev alltmåra förtroendefullt och alltså ett helt annat än till ministären Staaff.

Mera förvånande än kungens ovilja mot en vänsterregering är vänsterns tveksamhet inför utnyttjandet av valsegern. Både bland liberaler och socialdemokrater fanns många som var benägna att godta en ministär Widén; till dem hörde Branting, vars huvudskäl enligt Palmstierna skulle ha varit att han i en sådan regering kunde få en konsultplats, medan han i en ren vänsterregering måste bli departementschef, en tanke som ingav honom en nästan sjuklig ängslan. Det för partier som principiellt höll på parlamentarismen naturliga kravet att utan vidare få bilda regering efter en valseger ted-

de sig alltså ännu inte självfallet — delvis visserligen därför att man räknade med att en ministär Widén skulle göra högern mera medgörlig i författningsfrågan.

"Regeringsskiftet efter vänsterns valseger 1917 visade sig vara ett systemskifte som definitivt befäste det parlamentariska styrelsesättet i vårt land", skriver Brusewitz. "Den nya ministärens ställning gentemot kungamakten var... både fri och stark", heter det hos Gerdner. Detta är naturligtvis i det väsentliga riktigt. Men vid läsningen av Palmstiernas anteckningar frapperas man av att kungen fortfarande spelade en viktig roll vid rådslag och beslut och att han i några fall vidtog åtgärder av politisk natur utan ministärens hörande. Särskilt i Alandsfrågan gjorde kungen personliga insatser, bland annat genom ett telegram till kejsar Vilhelm, vilket först efter avsändandet "anmälades" i statsrådet; den politiskt viktiga inbjudan till den finske riksförståndaren Mannerheim 1919 var ett kungligt initiativ och utfärdades efter samråd endast med stats- och utrikesministrarna. Intrycket av dagboksanteckningarna är en ständig kommunikation mellan statsöverhuvud och ministrar, varvid kungens inflytande särskilt i utrikesfrågor hela tiden gjorde sig gällande.

På ett egenartat sätt kom dessa relationer att bli av betydelse vid framläggandet av förslaget till författningsreform på hösten 1918. Vad vänstern närmast ville var en utvidgning av rösträtten till andra kammaren och, framför allt, slopande av den 40-gradiga skalans. Inom socialdemokratin fanns emellertid grupper som under inflytande av revolutionerna i öster och söder ville gå längre, eventuellt på våldsam eller i varje fall utomparlamentarisk väg, och införa republik samt konstituera en nationalförsamling för utformande av en ny författning; denna riktning växte och blev mera aktiv, då högern visade ovilja att gå med på en moderat författningsreform. Kungen var ytterligt rädd för republikkravet, vänsterns regeringsmedlemmar ville främst ha en författningsreform i laglig ordning, alltså med högerns stöd. I denna situation kom det alltså att ligga i monarkens intresse att såsom språkrör för vänstern förmå förstakammarhögern att ge vika. Ett slags tyst bytesaffär etablerades: kungen behövde inte vara rädd för republik om han lyckades betvinga högern i författningsfrågan.

Ett annat blickspunkt på Palmstiernas

Man kan också spekulera över i vad mån boken vill uttrycka en politisk tendens. Att den i största allmänhet är proeuropeisk och antiamerikansk, därom finns väl intet tvivel; Ken Keaton är en karikatyr, ehuru så litet utformad, så litet levande att han inte ens irriterar. Är själva händelseförloppet likaså tänkt som ett slags tredjepunktsförkunsel, dör Europa vid förbindelsen med det "starka och dumma" Amerika, är Rosalie Tyskland och Anna Frankrike? Kanske är det inte alls så, kanske har Thomas Mann ibland i förbigående lekt med sådana tydningar. Vad han menar i romanerna är det dess bättre inte möjligt att förklara, ty här spelar han med an tydningar och excellerar i dunkel; då han i sina politiska skrifter talar någorlunda rent ut upplöser sig det anade djupsinnet alltför ofta i något ordinärt eller tvivelaktigt.

HERBERT TINGSTEN

Kartum

6/10

... av utvalda hos Palmstierna (16 november) är talande: "Efter konseljen både Rydén och Thorsson såsom representanter för arbetarrörelsen i regeringen att få tala med honom (kungen). De dolde inte den starka republikanska stämning, som hastigt utbreddes hos de breda massorna men framhöllo, att vi ansågo det vara en folkets sak, att först senare, efter författningsreformen, när förutsättningar funnes att erhålla ett lugnt uttryck av demokratisk vilja, borde spörsmålet om statskicket upptagas. För att lyckas hålla den pågående rörelsen inom denna gräns och inom laglighetens ramar, vore det emellertid oundgängligt, att regeringens krav utan prutmän godtoges. Kungen sade sig till fullo inse detta. Han hade redan och skulle än mer söka medverka till att de accepterades. Thorsson klappade kungen på axeln och sade: "Majestädet skall inte vara oroligt; den här skivan klara vi!"

Ja, det gick i själva verket enligt Palmstierna så långt att kungen var beredd att i en offentlig deklaration, ett "manifest", ansluta sig till vänsterns krav; en rad politiska ledare, bland dem Branting och Palmstierna, var villiga att anlita denna utväg. Edén och några andra var emellertid kritiska. "Kungen borde knappast vara den, som ger utslaget vid införande av folklig självstyrelse." Innan definitivt beslut fattats om tillgripande av "kungsvägen" gav högern i författningsutskottet vika, och den stora reformen var tryggad.

Det slumpmässiga i skeendet och det opportunistiska i handlandet markeras i dessa ögonblicksbilder från demokratis genombrottsstid. Kungen, som motvilligt gått med på en parlamentarisk lösning 1917, var ett år senare villig att offentligt sluta upp på vänsterns sida mot sina gamla bundsförvanter för att genomdriva den författningsreform som gjorde demokratin fullständig och därigenom beseglade parlamentarismens seger. Vänstern, som förut reagerat mot kungliga ingripanden och inom vars ena flygel den republikanska linjen dominerat, var nu redo att begagna kungens inflytande för att bemästra sina fiender och reflekterade allvarligt på en kunglig deklaration som skulle fastslå solidariteten mellan monarken och den personliga monarkens motståndare.

Vecko-Journalen har uppträtt skandalöst

då den i de senaste två numren publicerat en artikelserie av fillic. Sven Stolpe, som avser att göra troligt att Ivar Kreuger blev mördad, inte begick självmord, i Paris 1932. Artiklarnas rörlighet, motsägelser och osaklighet finns det ingen anledning att dröja vid. Det obehagliga är framför allt att här med stöd av anonyma vittnen eller rena hörsägnar eller — framför allt — lösa förmodanden framställs grova anklagelser mot skilda personer, bland dem de två avlidna statsministerna Edén och Hamrin. Någon anledning att uppta själva sakfrågan till förnyad prövning med anledning av detta gemenska skvallar finns inte; ett par exempel på framställningens ovederhäftighet ges på annat ställe i dagens tidning. Man vill blott slå fast att här föreligger en sällsynt tarvlig journalistik.

Labour bevarar fasaden

"Allmänheten kan inte väntas ge sitt förtroende till ett parti som för samma oväsen som en kull valpar i slagsmål om en kaka." Så skrev professor Tawney, en av det brittiska arbetarpartiets finaste intelligenser och karaktärer, strax före den stora partikongress i Margate som för ett par dagar sedan avslutades. Hans mening till enighet har åtminstone skenbart vunnit gehör. Några debatter var skarpa, men i de viktigaste punkterna segrade den "konservativa" partistyrelsen utan att Bevan och hans anhängare framförde våldsamma protester. Tvärtom, i ett tal som prisats för sin moderation betonade den radikala falangens ledare att motsättningarna inom partiet inte var stora och farliga.

Det har sitt intresse att jämföra Bevans organ Tribune i veckonumren före och efter kongressen. Före kongressen hette det "nu eller kanske aldrig", och en glödande appell riktades till kongressen om behövet av radikala linjer. Margate var viktigare än någon kongress efter Edinburg! år 1936, hette det; då hade "den högerfärgade partibyråkratin" segrat, och följden hade blivit bland annat noninterventionen i Spanien och att "den spanska republiken mördades och lika så freden i Europa". Den negativa linjen i socialiseringsfrågan var "döden för arbetarpartiet och därmed för socialismen". Et speciellt kongressnummer utlovades till nästa gång. Men i detta nummer finns mycket litet om kongressen; rapporten från den är i stort sett belåten och överslättande, även om några antydningar ges om risken för splittning i grund av ledningens bristande hänsyn till "de vanliga arbetarnas instinktiva tro".

Tydlig är det en "instinktiv tro" på socialismen som här påstås känneteckna "de vanliga arbetarna". Men det är just arbetarnas socialiseringsvilja som lyst med sin frånvaro. Fackföreningskongressen som sammanträdde för några veckor sedan gick än längre i tveksamhet inför fortsatt socialisering än partistyrelsen. Grundtanken i dess uttalanden var att det enda väsentliga är produktionsökningen och en därmed följande högre levnadsstandard och att en stegring av produktionen för närvarande sannolikt kan vinnas blott genom att man avstår från ytterligare socialiseringsåtgärder av större räckvidd. I Margate var det fackföreningsledaren Deakin som

dundrade mot de doktrinära socialiseringskraven och rent av hotade med partisplittning om inte bevaniterna lugnade sig. Det var fackföreningsmännen som från det radikala hållet beskylldes för "en nästan patologisk fruktan för socialisering". Det var fackföreningsrepresentanterna som med väldiga majoriteter röstade ned de radikala resolutionsförslagen. Det är fackföreningarna som står bakom den moderata partistyresemajoriteten på 72 representanter; bevaniterna vann sina sex mandat genom de lokala valkretsförbunden, i vilka intellektuella och mellangrupper som inte organiseras i fackföreningarna har sitt fäste.

Den stora, enhälligt antagna utrikespolitiska resolutionen var kompromissbetonad, men är dock i det centrala ett klart uttryck för den av Attlee mera personifierade än ledda moderata riktningen. "Kongressen stöder Atlantpaktens inte bara som ett system för kollektiv säkerhet utan också därför att den bildar en grundval för det nära samarbete med USA som är nödvändigt för England och samväldet." Detta är huvudpunkten, och den innebär ett avståndstagande från Bevans vagt antiamerikanska propaganda och hela hans utrikespolitiska illusionism. Partiet är säkerligen enigt då McCarthyismen och det amerikanska militäravtalet med Spanien beklagas, då man förklarar att FN måste motstå ett nytt kommunistiskt angrepp i Korea samtidigt som Syngman Rhees krav på ett enande av Korea med vapenmakt bestämt avvisas. En motsättning till den konservativa regeringen söker man hävda genom kravet på förhandlingar och uppgörelser med Ryssland i skilda frågor (avrustning, Tyskland, Österrike) — som om inte alla demokratiska regeringar skulle eftersträva sådana förhandlingar och uppgörelser. Ett originellt drag är däremot förslaget om Formosas neutralisering och avgörandet av dess